

TÜRKLER

19

EDİTÖRLER

HASAN CELÂL GÜZEL
PROF. DR. KEMAL ÇİÇEK
PROF. DR. SALİM KOCA

YENİ TÜRKİYE YAYINLARI

TÜRKLER

YAYIN KURULU BAŞKANI
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU
TÜRK TARİH KURUMU BAŞKANI - TÜRKİYE

YAYIN DANIŞMANI
PROF. DR. HALİL İNALCIK
TÜRKİYE / A.B.D

YAYIN KURULU

PROF. DR. ŞÜKRÜ HALUK AKALIN
TÜRK DİL KURUMU BAŞKANI-TÜRKİYE	PROF. DR. ERCÜMENT KURAN
TÜRKİYE
PROF. DR. SÜLEYMAN ALİYARLI
AZERBAJCAN	PROF. DR. ERDOĞAN MERÇİL
TÜRKİYE
PROF. DR. MUHAMMED AYDOĞDUYEV
TÜRKMENİSTAN	PROF. DR. RHOADS MURPHEY
İNGİLTERE
PROF. DR. TUNCER BAYKARA
TÜRKİYE	PROF. DR. YUZO NAGATA
JAPONYA
PROF. DR. ALİ BİRİNCİ
TÜRKİYE	PROF. DR. AHMET YAŞAR OCAK
TÜRKİYE
PROF. DR. TINÇTIKBEK ÇOROTEGİN
KIRGIZİSTAN	PROF. DR. İLBER ORTAYLI
TÜRKİYE
PROF. DR. GEZA DAVID
MACARİSTAN	PROF. DR. VICTOR OSTAPCHUK
KANADA
PROF. DR. FERİDUN EMECEN
TÜRKİYE	PROF. DR. SEMA BARUTÇU ÖZÖNDER
TÜRKİYE
PROF. DR. PETER B. GOLDEN
A.B.D.	PROF. DR. ULİ SCHAMİOĞLU
A.B.D.
PROF. DR. NORMAN ITZKOWITZ
A.B.D.	PROF. DR. STANFORD SHAW
A.B.D.
PROF. DR. EKMELEDDİN İHSANOĞLU
İRCİCA BAŞKANI - TÜRKİYE	PROF. DR. GENG SHIMIN
ÇİN
PROF. DR. MUSTAFA KAFALI
TÜRKİYE	PROF. DR. DENİS SINOR
A.B.D.
PROF. DR. KEMAL KARPAT
A.B.D.	PROF. DR. AHMET TABAKOĞLU
TÜRKİYE
PROF. DR. BEG ALİ KASIMOV
ÖZBEKİSTAN	PROF. DR. DMİTRİ VASİLİEV
RUSYA
PROF. DR. MANAS KOZİBAYEV
KAZAKİSTAN	PROF. DR. BAHAEDDİN YEDİYILDIZ
TÜRKİYE

DANIŞMA KURULU

PROF. DR. ABDÜLHALUK ÇAY
BAŞKAN-TÜRKİYE

- PROF. DR. GABOR AGOSTON A.B.D. ♦ PROF. DR. İSTVAN FODOR MACARİSTAN
- PROF. DR. İSMAİL AKA TÜRKİYE ♦ DR. ÖNER KABASAKAL TİKA BAŞKANI-TÜRKİYE
- PROF. DR. ŞAKİR AKÇA TÜRKİYE ♦ PROF. DR. ESİN KAHYA TÜRKİYE
- PROF. DR. ANNAKURBAN AŞİROV TÜRKMENİSTAN ♦ PROF. DR. ŞABAN KARATAŞ TÜRKİYE
- PROF. DR. OKTAY ASLANAPA TÜRKİYE ♦ PROF. DR. HEE SOO LEE GÜNEY KORE
- DOÇ. DR. B. ZAKİR AVŞAR TÜRKİYE ♦ PROF. DR. HEATH W. LOWRY A.B.D.
- ALİ RIZA BOZKURT A.B.D. ♦ PROF. DR. JUSTIN MCCARTHY A.B.D.
- POLAT BÜLBÜLOĞLU TÜRKSOY BAŞKANI-AZERBAYCAN ♦ PROF. DR. GABRIEL R. PALECZEK AVUSTURYA
- PROF. DR. GÜLÇİN ÇANDARLIOĞLU TÜRKİYE ♦ PROF. DR. OMELJAN PRITSAK A.B.D.
- PROF. DR. EMİN ÇARIKÇI TÜRKİYE ♦ PROF. DR. MİRKASIM USMANOV TATARİSTAN
- PROF. DR. NEJAT DİYARBEKİRLİ TÜRKİYE ♦ PROF. DR. TURAN YAZGAN TÜRKİYE
- PROF. DR. YAVUZ ERCAN TÜRKİYE ♦ PROF. DR. İLYA ZAITSEV RUSYA
- PROF. DR. SEMAVİ EYİCE TÜRKİYE ♦ NAMİK KEMAL ZEYBEK TÜRKİYE

PROJE KOORDİNATÖRÜ
OSMAN KARATAY

YURT DIŞI KOORDİNASYON
SABİHA SUNGUR

İDARİ KOORDİNATÖRLER
ABDURRAHMAN EREN / MUSTAFA V. GÜZEL / LÜTFÜ ULUKUL

TERCÜME

BAŞREDAKTÖR KOORDİNATÖR
C. CEM OĞUZ ÖZLEM DİLMEN

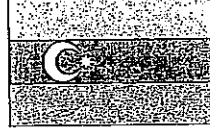
REDAKTÖRLER
DOÇ. DR. RAMAZAN GÖZEN / DOÇ. DR. HAMİT ERŞOY
ELNUR AĞAYEV

MÜTERCİMLER
MEFTUNE ADIGÜZELOVA / ALESKER ALESKEROV / ÖZGÜR ÇINARLI / ÇAĞLAR ENNELİ
YRD. DOÇ. DR. BİLGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ / ARZU GÜLER / AHMET KARAN / EKİN KESKİN
IŞIK KUŞÇU / NURGÜL MOLDALEVA / BARIŞ ÖNGEL / AHMET PİRVERDİOĞLU
SADIK SADIKOV / SELCAN SAĞLIK / LEYSEN ŞAHİN / YRD. DOÇ. DR. MELEK ERDEM

TÜRKÇE REDAKSİYON
DOÇ. DR. NURETTİN DEMİR / DOÇ. DR. EMİNE YILMAZ / YRD. DOÇ. DR. BİLGEHAN A. GÖKDAĞ
DR. MURAT KÜÇÜK / GÖNÜL GÖKDEMİR / FÂRUK GÖKÇE

SEKRETERYA

SEVAL YALIN / AYLA TEZCAN / GÜLİZAR ALTUNYURT / FATMA ALBAYRAK / BURCU ÖZDEMİR

MODERN AZERBAIJAN EDEBİYATI

YRD. DOÇ. DR. SALİH OKUMUŞ

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ ORDU FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ / TÜRKİYE

Onsekizinci asırda başlayan Batı tesirindeki Azerbaycan edebiyatı bugün çeşitli isimlerle anılmaktadır: Modern Azerbaycan edebiyatı, Yeni Azerbaycan edebiyatı, Çağdaş Azerbaycan edebiyatı ve Sovyet Azerbaycan edebiyatı. Özellikle 1920'den sonra gelişen Sovyet Azerbaycan edebiyatı ise, kendi arasında çok çeşitli bölümlere ayrılır. Bu tasnifler daha çok siyasi gelişmelere dayanır. Biz, Batı tesirinde başlayan Azerbaycan edebiyatının bütün safhalarını karşılayacağı düşüncesiyle Modern Azerbaycan edebiyatı başlığını kullanmakla yetineceğiz. Ancak Azerbaycan ve Türk ilim adamlarının bu tartışmaya kısa sürede çözüm getireceklerine inanıyoruz.

Batı tesirindeki Azerbaycan edebiyatı, Rusların Kafkasya'ya girmesiyle başlar. XVIII. asırdan itibaren Osmanlı ve İran merkezi idarelerinin Kafkasya ve Azerbaycan'daki etkileri azalmaya başlar. Bölgedeki siyasi boşluk ve karışıklıklar, küçük müstakil hanlıkların doğmasıyla sonuçlanır. Bu durumdan faydalanan Ruslar, XIX. asrın başlarından itibaren Kafkasya'ya girmeye başlarlar. XIX. asır Rusların Azerbaycan'ı istila için giriştikleri harplerle doludur. Daha asrın başında Aras nehrinin kuzeyi tamamen Rusların eline geçer (1828), Diğer yandan Hazar Denizi'ni de kontrol altına alan Ruslar, Kafkasya'yı altı eyalete ayırarak merkezi Tiflis olan "Kafkasya Umumi Valiliği"ne bağlar.

XIX. asrın başlarına kadar Azeri edebiyatının merkezi ve medeni muhiti olan Tebriz bu fonksiyonunu Tiflis'e devreder. Tiflis'in siyasi, ticari ve kültürel bir merkeze dönüşmesiyle birlikte bu bölge seyyahlar, yazarlar ve devlet adamlarının uğrak yeri haline gelmiştir. 1828'de Rusya'da meydana gelen "de-kabristler"¹ hareketi bastırıldıktan sonra, birçok ihtilalci bu kente sürülmüştü. Tiflis inkılâpçı, ihtilalci ve hürriyet taraftarı meşrutiyetçilerle dolup taşıyordu. Bu ortam, Tiflis'te yaşayan Aze-

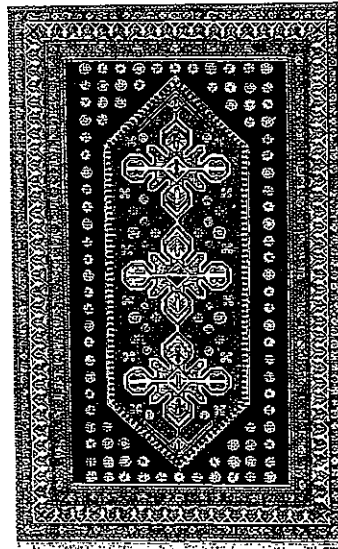
ri maarifçileri² ve diğer münevverleri de derinden etkilemiştir.³ Avrupa ve Rusya'daki fikir hareketleri ve diğer yenilikler de kısa bir süre sonra Tiflis'e ulaşırken, buradan da süratle etrafa yayılmaya başlamıştır.

XIX. asırda Kafkasya'da başlayan Rus istilasının bir sonucu olarak Azeri edebiyatı iki kola ayrılır: Kuzey Azerbaycan'daki edebiyat, Rus tesiri sebebiyle çağdaş hayata göre şekillenmeye başlarken, Güney Azerbaycan'daki edebiyat klâsik ananeleri içerisinde gittikçe sönükleşir, bir taklit ve nazire edebiyatı haline alır. Klâsik edebiyat hem Kuzey'de, hem de Güney'de canlılığını sürdürmektedir. Bu daha ziyade Fuzulî gibi güçlü bir şairi taklit ve eski şairlere nazireler yazmaktan ileriye gidememiştir.

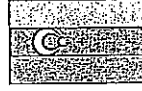
Halk edebiyatı ise, bu yüzyılda da en ihtişamlı günlerini yaşamaktadır. Gezgîn âşıkların sazla çalılıp söylediği yüzlerce halk hikâyesi vardır. Aşık tarzı geleneği devam ederken, halk şairlerinin sayısı da süratle artmıştır. Billhassa aşık şiiri yazılı edebiyatta Vakıf, Kasım Bey Zakerî ve Elesker gibi önemli temsilciler yetişmiştir.

Rus istilasından sonra Kafkasya'nın merkezi durumundaki Tiflis, aynı zamanda bir kültür merkezi haline gelmişti. Rusların bu bölgeye yerleşmesinden sonra açtıkları Rus mektepleri de ilk mütefekkir ve ilim adamlarını yetiştirmeye başlamıştı.

Rusçayı çok iyi öğrenen bu genç nesil, Tiflis'teki edebî çevrenin yardımlarıyla Avrupa medeniyetini de tanımaya ve öğrenmeye başlamıştı. Bu kuşağın üzerinde, Fransız İhtilali'nden sonra Avrupa'da ortaya çıkan hürriyet, demokrasi ve halkçılık fikirlerinin büyük tesiri vardır. Ancak Batı düşüncesi ilk modernist Rus aydınlarında olduğu gibi yerli ve millî değildir. Bu durum üç farklı reaksiyonu ortaya çıkarır. Bazıları Batı tarzı düşünceleri tamamen reddederek kendi içine kapanırken, Bazıları

Azerbaycan, halı

da dinî ve millî kültürü kısmen veya tamamen reddedererek "Yenilikçi Batı" düşüncelerini benimserler. Bir kısmı da Türkiye'deki aydınları örnek alarak "sentezci" bir yol tutarlar.⁴

Rusların bulunduğu bölgelerde yaşayan veya Rus memuriyetlerinde, askerî hizmetlerde bulunanların çoğu da reformist (yenilikçi) düşünceleri benimsemişlerdi. Rus hayat tarzını tamamen reddeden aydınlar ise, Türkiye, Mısır, Hindistan ve İran'da ortaya çıkan İslamcı ıslahat hareketlerine meylederler. 1850'den sonra bu ikinci temayül Rusya Müslümanları arasında süratle yayılır ve bir hayli taraftar toplar.

Modern Azerî edebiyatının öncüleri daha çok Rusların hizmetine girmiş olan münevverler ve ilim adamları arasından çıkmıştır. Petersburg Üniversitesi'nde Şarkiyatla alakalı dersler vermiş olan Mirze Cefer Topgubaşı (1784-1869), bu kuşağın ilk temsilcilerindendir. Bu kuşağın içerisinde: Mirze Kazım Bey (1802-1870), Abbas-kuluğa Bakıhanlı Küdsî (1774-1846), Mirze Şefi Vazeh (1794-1852), Kasım Bey Zakir (1784-1857), İsmayıl Bey Kutkaşınlı (1806-1869) adları önemli bir yer tutmaktadır.⁵

Bunlar Rusçayı ve Fransızçayı mükemmel derecede öğrenmiş, aynı zamanda Avrupa'daki fikir hareketlerini yakından takip etmeye başlamışlardı. Bu nesil modern Azerî edebiyatının kurucusu ve ilk temsilcileri olmuştur. Modern manada ilk eserler bu nesil tarafından yazılmıştır.

XIX. asrın ikinci yarısından itibaren Azerî basın hayatı da canlanır. İlk Azerî gazetesi Hasan Bey Melikof Zerdabî tarafından 1875'te Bakû'de "Ekinçi" adıyla çıkarılır. Bunu Tiflis'te neşredilen "Ziya", "Ziya-yı Kafkasiye" ve "Keşkül" gazeteleri izler.

Edebiyatın ana karakterini "maarifçilik" ve daha sonra ortaya çıkan "halkçılık" düşünceleri teşkil eder. Azerî edebiyatı bu çağda gazete, roman, hikâye, tiyatro gibi eserlerle geniş ölçüde açılır. Kısa zamanda bu türlerde başarılı eserler yazılır. Batı Avrupa ve Rus edebiyatından tercüme yapılar. İlk ders kitapları hazırlanır.⁶

1850'lere gelindiğinde Azerbaycan'da, devlet idaresi, sosyal, içtimaf ve iktisadî alanlarda yapılan yenilik ve değişiklikler oturmaya başlar. Bakû hızla gelişir, daha sonraki yıllarda Tiflis'in elinden kültür ve medeniyet merkezi olma vasfını alır.

Cemiyet hayatındaki bu değişikliklere paralel olarak, Azerî edebiyatında da yeni yeni düşünceler, modern eserler ortaya çıkar. 1850'lerden sonra modern edebiyata "maarifçi demokratik" düşünceler hakim olmaya başlar. Eserlerde cemiyetteki gerilik, içtimaf bozukluklar ve baskı mevzuları işlenirken; vatan ve halk sevgisi, hürriyet arzusu dile getirilir.

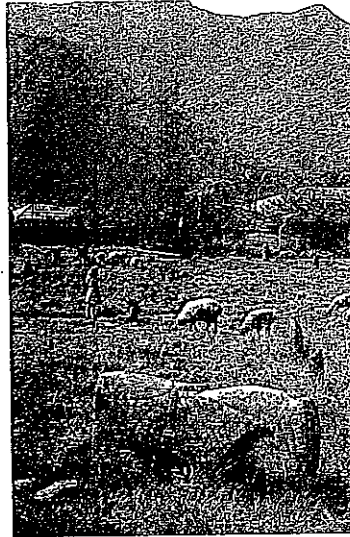
1850'lerden sonra modern Azerbaycan edebiyatı Mirze Fetheli Ahundzade'nin (1812-1878) şahsında en büyük temsilcisini bulur. Ahundzade, tiyatro yazarı, şair, mütefekkir ve reformisttir. Ahundzade tiyatroyu, cemiyeti terbiye etmek, kötü alışkanlıkları, içtimaf bozuklukları ortadan kaldırmak yolunda bir silah olarak görmüştür. 1857'den itibaren fikrî hayatının en büyük hadiselerinden birini teşkil eden "alfabe" meselesiyle uğraşır. Önceleri Arap harflerini ıslah etmeyi düşünen Ahundzade, 1877'den sonra Arap harflerini tamamen reddeder, yerine Latin harflerine dayanan yeni bir alfabe fikrini kabul eder.

Bu devrin önemli isimlerinden biri de Seyyid Ezim Şirvanî'dir (1835-1888). Asrın en büyük şairi olan Şirvanî, lirik şiirleri, tesirli satirik manzumeleri ile büyük bir şöret kazanmıştır. Devrinin ilerici, inkılâpçı, maarifçi şahsiyetleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Şiirleri ile modern edebiyatın ufuklarını açarken, "muallim" kimliği ile de birçok münevverin yolunu aydınlatmış, onlara doğru yolu göstermiştir. Ayrıca Sabir gibi gençlerin yetişmesine vesile olmuş ve Azerbaycan'da medenî hareketin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

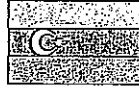
XX. yüzyılın başları, Azerbaycan'da ve bütün Çarlık Rusyası'nda büyük hadiselerin cereyan ettiği bir zamandır. Bakû, petrol sanayii sebebiyle süratli bir gelişme göstermiş ve kısa zamanda bir kültür ve medeniyet merkezi haline gelmiştir. Artık Kafkasya'daki kültür ve basın hayatının merkezi Tiflis değil, Bakû'dür. Gazeteler Bakû'de çıkmaya başlar, şehir kısa zamanda Avrupalı bir hüviyet kazanır.

1905 Rus İhtilali'nden sonra Azerbaycan'da kısmi de olsa bir hürriyet rüzgârı eser. Milli basın üzerindeki sansür kaldırılır. Milli ve dini cemiyetler kurulur. Yeni gazete ve dergiler yayınlanır. Rusya'daki Türkler arasında siyasi, fikri ve edebi münasebetler başlar. Türk dünyasındaki bu yakınlaşmaların tabii neticesi olarak müşterek temayüller belirir: Bunlar arasında bilhassa "müşterek bir Türk yazı dili yaratma" teşebbüsü dikkati çeker. İstanbul'da "Sırat-ı Müstakim", "Türk Yurdu", "İkdam", Bahçesaray'da "Tercüman", Bakû'de "Hayat", "Füyuzat", "Şelale", "İrşad", "Açık Söz" gibi süreli yayınlarda bu temayül açıkça desteklenmiştir. Dildeki yakınlaşma ile birlikte edebî ve siyasi alanlarda görülen karşılıklı münasebetler, XX. asrın ilk çeyreğinde Azerî edebiyatının Türkiye ile olan bağlarını güçlendirmiştir.⁷

1908 Türkiye meşrutiyet hareketinden sonra İstanbul'da ortaya çıkan canlı fikir ve hürriyet atmosferi Rusya Türklerini de geniş ölçüde etkiler. Türkiye'deki siyasî, fikrî ve edebî faaliyetlerin tesiri 1906 yılından sonra

Azerbaycan-Kelbecer, Taştan yontulmuş at figürü, (19. yy)

Azerbaycan'da ortaya çıkmaya başlar. Bunda Türkiye'de tahsil görmüş Azeri aydınlarının da geniş ölçüde rolü olmuştur.

1905'ten sonraki yıllar, Azerî edebiyatının, uyanma, dünyayı tanıma, şahsiyetini arama ve bulma devirleridir. Bu dönemlerde Azerî edebiyatı bir yandan Türkiye, diğer yandan da Rusya'daki edebî hareketlerin ve siyasî gelişmelerin etkisindedir. Bu yıllardaki Azerî edebiyatı üç büyük tekâmülün tesiri altındadır: Türkiye'ye bağlı olarak Türkçülük cereyanının, Türkiye, İran ve diğer İslam ülkelerinin tesiriyle İslamcılığın ve nihayet Rusya dolaşısıyla çağdaş, siyasî ve sosyalizm cereyanlarının, 1920'lere yaklaştıkça da sosyalist akımların. Azerbaycan'ın 1920'lere kadar, Avrupa edebiyatını büyük ölçüde Türkiye kanalıyla takip edip tanıdığını da unutmamak gerekir.⁸

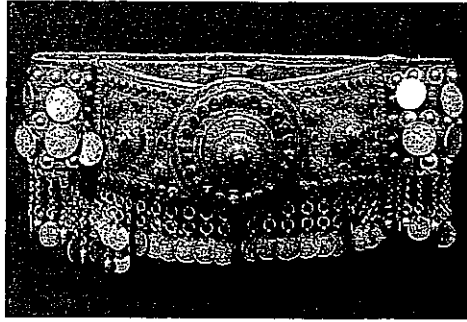
Bu bakımdan XX. asrın ilk çeyreğindeki Azerbaycan edebiyatında bu üç temayülün temsilcilerine de rastlanır. Fakat bunların hepsinin dışında bir edebî mektep vardır ki, mensupları Azerbaycan'ın o günlerdeki durumuna göre bütün bu temayüllerin soğuk kanlılıkla bir sentezini yaparak, memleketleri için en doğru olan yolu seçmiş görünürler. Bunlar "Molla Nesreddinciler"dir. 1906'da Tiflis'te Ö. F. Nemanîzâde ve Celil Memmedkuluzâde tarafından çıkarılan bu siyasî, içtimâî mizah mecmuası ile kısa zamanda mütecanis bir edipler, şairler topluluğu oluşturulur. Derginin etrafında M. E. Sabir (1862-1911), Ebdürrehim Bey Hakverdili (1870-1933), Memmed Seid Ordubadî (1872-1950), Elikulu Kemkûsar (1880-1919), Eli Nezmi (1878-1946), Salman Mümtaz (1884-1937) ve daha başka yazarlar ve şairler bulunmaktadır.⁹

1920'ye kadar ki edebiyatın en büyük temsilcilerinden biri, kendi başına bir mektep olan Hüseyin Cavid'dir (1882-1941). Şair ve tiyatro yazarıdır. İran ve daha sonra Türkiye'de okumuştur. Romantik bir şair olmasına rağmen eserlerinde realizm temayülleri de güçlüdür. Şairliğinin ilk devrelerinde Abdülhak Hamid, Rıza Tevfik ve Tevfik Fikret'in tesirleri görülür. "Bahar Şebnemleri", "Keçmiş Günler" adlı kitapları, "İblis", "Uçurum", "Peygamber", "Şeyh Sen'an", "Topal Teymur" gibi manzum, mensur dramları da vardır. Devrinin en kudretli şairi ve dramları ile de en önemli tiyatro yazarıdır. Eserleri Azerbaycan sahnelerinde senelerce oynanmıştır. Dili, Türkiye Türkçesine çok yakın ve sadedir.

Devrin önemli sanatkarları arasında Azerbaycan'ın romantik şairlerinden Mehmed Hadi ile Ehmed Cevad'ı da saymak gerekir. Hadi (1879-1920), dilinin ağır olmasına rağmen o devir edebiyatında hürriyetçi, adaletçi bir şair olarak yıldız gibi parlamıştır. Türkiye'deki

Türkçülük, İslamcılık cereyanlarının sempatanlarındandı. Fırtınalı, maceralı, bunalımlı bir hayatı vardır. Ne zaman nerede öldüğü açıkça bilinmemektedir. Şiirlerinde Namık Kemal, Fikret ve Hamid'in tesirleri görülür.

Ehmed Cevad (1892-1937), Türkiye'deki Millî edebiyat cereyanını benimsemişti. Bu bakımdan çok sade bir dille ve millî vezin olarak kabul ettiği hece ile çok şiiirler yazmıştır. "Koşma" ve "Dalğa" adlı şiiir kitapları vardır. Ehmed Cevad 1920'ye kadar yazdığı şiiirlerinde Azerbaycan istiklalinin en sevimli ve heyecanlı şairi olarak öne çıkar. Şiiirlerinde Ziya Gökalp'in düşünceleri, Mehmed Emin Yurdakul'un şiiir anlayışının tesirleri görülür. Sovyet devrinde büyük baskı altında yaşamış, yazdığı şiiirlerde kurulan yeni hayatı, içtimâî ve siyasî değişiklikleri de terennüm etmiştir. Ehmed Cevad, romantik Azerî şairlerinin önde gelen temsilcileri arasındadır. Cevad, Türkiye'de çok sevilen "Çırpınırdı Karadeniz" marşının da şairidir.

Azerbaycan, Kemer tokası, (19. yy)

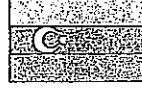
Azerî edebiyatındaki romantik temayülün diğer temsilcileri arasında: Abbas Sehbet (1874-1918), Abdulla Şaik (1881-1959), Semed Mensur, Abdullhalık Cennetî, Abdulla Bey Divanbeyoğlu, Seid Selmasi sayılabilir. Bu cereyanı tebliğ eden süreli yayınlar arasında da öncelikle Heyyat, Füyuzat, Teze Füyuzat, İkbâl, Şelale, Dirilik gösterilebilir.

Diğer yandan Azerî edebiyatında nesir XIX. yüzyıla kadar zayıf kalmış, manzum nev'iler kadar gelişmemiştir. Ahundzade ile mensur türlerde ilk canlanma başlar. Daha sonra Ekinçi gazetesinde, daha çok Zerdabî'nin makaleleriyle gelişimini sürdürür. Ardından Sultan Mecid Kenizade, Neriman Nerimanov, M. S. Ordubadi, Abdulla Şaik, Seyid Hüseyin, Yusif Vezir Çemenezinli, E. Hakverdili, N. Vezirli gibi yazarlarla serpillmeye, büyümeğe başlar.

Avrupaî manada ilk roman Neriman Nerimanov'un "Bahadır ve Sona" (1896-1899) adlı eseridir. İlk romanlar arasında C. Memmedkuluzâde'nin "Danabaş Kendinin Ehvalatları" (1894), M. Said Ordubadî'nin "Bedbeht Milyonçu yahud Rızakulu Han Firengimeab" (1914), Abdulla Şaik'in "Escrimizim Kehremanları" (1909-1918) adlı eserleri sayılabilir.¹⁰

AZERBAYCAN SOVYET EDEBİYATI (1920-1991)

XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkıp, XX. yüzyılın başlarından itibaren gelişmeye başlayan modern Azerbaycan edebiyatı, 1920'lerin sonundan itibaren "Sovyet Edebiyatı" olarak adlandırılmıştır. Kısaca 1920-1991 yılları arasındaki devreye "Azerbaycan Sovyet Edebiyatı" adı verilir.

"27 Nisan 1927'de Milli Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Sovyet Rusya tarafından işgali ve Sovyet hükümetinin kurulmasından sonra Azerî edebiyatında sosyalist-komünist karakterli eserlerin gittikçe fazlaştığı görülür. Romantik ve milliyetçi ruhta olan eserlerin yayımlanma imkanı ortadan kalkar. Musavat Hükümeti'nin maarif ve medeniyet sahalarındaki bütün çalışmaları, eserleri ortadan kaldırılır. Komünist yazarlar çağdaş Rus edebiyatını örnek alarak eser yazarlar."¹¹

Edebiyat tarihleri genel olarak "Azerbaycan Sovyet Edebiyatı" nı dört bölümde incelemiştir.¹²

1. TEŞEKKÜL VE SOSYALİZM MÜCADELESİ DÖNEMLERİ (1917-1941)

Rusya'da 1917'de Çarlık rejimini yıkan sosyalist hareket çok geçmeden Kafkaslar'da ve nihayet Azerbaycan'da da tesirini göstermeye başlar. Bu hareket 1920'de "Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti" ni yıkarak buraya da hakim olur.

Sovyet hükümeti kendi ideolojisini hayata geçirmek adına, "yeniden yapılanma" hareketlerine girişir. Sosyalizm "yeni insan tipi" ni yaratmak için art arda bütün sahelerde zoraki değişiklikler yapar. Devletin yapısını tamamen değiştirme hareketlerinin hız kazanması ve herkesçe benimsenmesi için sanat ve edebiyatın gücünden faydalanmak üzere, Komünist Partisi, edebiyat, bilim ve sanat hayatına doğrudan doğruya müdahale ederek bir "proletar edebiyatı" yaratır.

1920'li yılların birinci yarısından itibaren kurulmaya başlanan bu edebî grupların birçoğu redaksiya¹³ ve klüplerin nezdinde faaliyet göstermekte idi. Bunlar: "Zehmetkeş Eadipler ve Şairler İttifakı" (1922), "Edebiyyat Cemiyeti" (1925), "Kızıl Kelemler İttifakı" (1926) ve "Azerbaycan Proletar Yazıcılar Cemiyeti" dir (1928)¹⁴ Komünist Partisi yetkilileri bu cemiyetleri, Parti'nin edebiyat sahasındaki siyasetine zarar verdiği gerekçesiyle, 15 Haziran 1925'te yeniden ele alarak teşkilatlandırmaya çalışırlar. Bu tür cemiyetlerde bulunan milliyetçi aydınların giderek nüfuzlarını artırmaları üzerine, 1926 yılında "Edebiyat Cemiyeti" lağvedilerek, bu görev "Kızıl Kelemler İttifakı" na havale edilir.¹⁵

Komünist Partisi tarafından kurulan bu cemiyetin gayesi: Sovyet rejimine körü körüne hizmet edecek "sözde edipler" yetiştirmekti. Parti'nin saflarında kuvvetli ve yetenekli sanat erbabı bulunamadığından, bu gibiler ekseriya partiszler arasından seçilmektedir. Bu maksatla asıl komünist ediplerin yanı başında bir de "çığırdas" yazarlar topluluğu kurulmuştur. Çığırdas yazarlar, Komünist Partisi'nin anlayışına ve görüşlerine göre Sovyet rejimine prensip itibarıyla muhalif olmayıp, onunla edebî sahada işbirliği yapmaya amade bulunan kalem sahibi demektir. Bu şekilde partisz edebî grubun oluşturulması hem komünistlerin hem de milliyetçilerin işine gelir.

Komünistler, bu suretle kurulan müşterek çalışma muhitinde bazı yetenekli gençleri parti lehine kazanabileceklerini düşünürken, milliyetçi şairler de başka hiçbir alenî çalışma sahası ve eserlerini yayma imkânı bulamadıkları için, bu cemiyete girmek suretiyle fikirlerini ve şiirlerini bir parça olsun halka duyurmak fırsatını elde edebileceklerini umarlar.

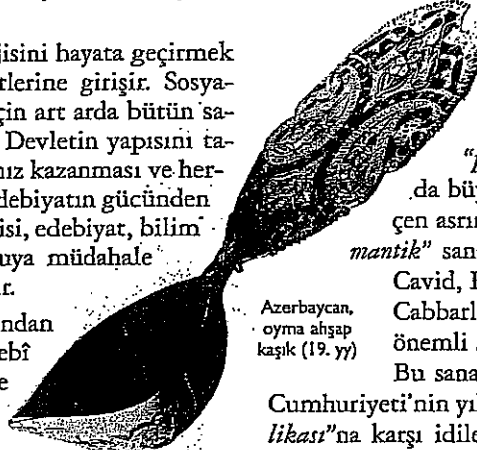
1930'lardan itibaren artık bütün sanat dallarında parti eliyle yürütülen güdümlü bir anlayış hakim kılınmıştır. Sanatçılar bazen zorla, bazen de inanarak bu "sosyalist realizm" çıkışına kendilerini kaptırırlar. II. Dünya Harbi'ne kadar Azerbaycan edebiyatı, sosyalist cemiyeti kurma, eski cemiyet hayatını ve insanî değerleri değiştirip yıkmaya sahne olur. Bu devirde yazılan eserlerin büyük bir kısmı körü körüne ve tek taraflı bir anlayışla kaleme alınmış, edebî değerden mahrum, siyasî propaganda eserleri olarak kalırlar. Hele Stalin'in döneminde kimse ağzını açamazken sanat eseri yaratmak, hem de gerçek değerler taşıyan güzel bir eser yaratmak oldukça zordur.¹⁶

"Kommunist" gazetesinin etrafında başlayan bu hareket, genç neslin içinde geniş taraftar bulur ve yine bu yıllarda kurulan "proletar tenkidi" sayesinde kısa zamanda büyük bir güç kazanır. Öte yandan geçen asrın sonlarında başlayan "realist" ve "romantik" sanat anlayışı, C. Memmedkulzade, H. Cavid, E. Hakverdili, N. Vezirli, A. Şaik, C. Cabbarlı, E. Cavad, S. Hüseyin gibi devrin önemli sanatçıları tarafından devam ettirilir. Bu sanatçılar Azerbaycan Millî Demokratik Cumhuriyeti'nin yıkılarak yerine kurulan "Sovyet Respublikası" na karşı idiler. Bu sebeple edebî alanda "proletar edebiyatçılar" ve "millî edebiyatçılar" olarak iki ana grup ortaya çıkar.

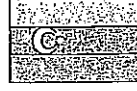
Millî edebiyat taraftarları veya tarafsız sanatçılar rejim düşmanı kabul edilir ve şiddetli takibatlara uğrarlar. Bunların bir kısmı mahkûm edilmiş, bir kısmı da sürgüne gönderilmiş ya da öldürülmüştür. Kimileri de hayatlarından endişe ederek ülke dışına kaçmışlar.

Ayrıca Çarlık döneminden başlayarak Ruslar, işgâl ettikleri her yerde yerli halkı sindirebilmek için, o çevrede nüfuz sahibi olan aydınları, aşıkları, mollaları ve zengin tüccarları Rusya'nın içlerine sürgün ederler. Bu durum XX. asrın ilk yarısında son haddine ulaşır. Sürgünler Azerbaycan aydınlarının, özellikle şairlerinin alın yazısı olur. Bu sürgün ve kaçışlar yıllar sonra Azerbaycan dışında gelişen bir "Mühaciret Edebiyatı" nı meydana getirir.¹⁷

1920-1930'lu yıllarda eski kuşaktan şairler: Hüseyin Cavid, Ehmed Cavad, Abdulla Şaik, Cefer Cabbarlı gibi şahsiyetler belirli değişiklikler geçirerek hem devrin ruhuna uygun hem de kendi dünya görüşlerine ters düşmeyen eserler vermeye çalışırken, 1900'lu yıllarda

Azerbaycan, oyma ahşap kaşık (19. yy)

doğmuş yeni yetişen genç bir kuşak da edebiyat hayatına girer ve devrin heyecanına daha uygun eserler vermeye başlar. Bu yüzden Sovyet devri Azerî şiirini bu kuşakla başlatmanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Bu gençler arasında; Mikayıl Rızakuluzade (1905-1984), Osman Sarıvelli (1905-1990), Süleyman Rüstem (1906-1989), Semed Vurgun (1906-1956), Mehdi Seyidzade (1907-1976), Memmed Rahim (1907-1977), Mikayıl Müşfik (1908-1937) ve Resul Rıza (1910-1981) da sayılabilir.

1930'lu yıllar Azerbaycan edebiyatının en buhranlı dönemlerinden biridir. Sovyet hükümeti siyasî kuruluşunu tamamladığı bu yıllarda Lenin rejimine karşı gelen şair ve yazarlara yönelik baskılarını da arttırır. Nihayet 1937 yılında Hüseyin Cavid, Seyid Hüseyin, Ehmed Cavad, Mikayıl Müşfik, Yusif Vezir Çemenzeminli, Bekirbey Çobanzade, Salman Mümtaz gibi şahsiyetler bir gecede evlerinden alınarak tutuklanırlar. Silahlı isyan çıkarmak, edebî sahada yapılan yeni inkılabı tahrip etmek ve Türkiye'nin casusu olmakla suçlanırlar. Kurulan özel mahkemelerde kısa bir yargılamadan sonra ölüm cezasına çarptırılırlar. "37 kıyımı" olarak tarihe geçen bu durum Azerbaycan halkı üzerinde derin bir teessür yaratmıştır.

Yazarlar, 1920'den önce olduğu gibi serbest yazma şansına sahip değillerdi. Resmî ve ideolojik görüşe uygun yazmak mecburiyetinde idiler. Cemiyet, sosyal hadiseler ve insan ilişkileri "*sosyalist realizmi*" adı verilen "*inkılâpçı*" bir gözle değerlendirilir. Eski dünya görüşüne, hayat tarzına ve bunun tabii bir sonucu olarak da Eski edebiyata karşı şiddetli bir hücum başlatılır. Tabii "*eski*"yi temsil eden ancak cemiyetin kendisi idi. Bolşeviklerin karşısında bu "*eski*" denilen hayat tarzının temsilcileri çıkmazken, eski ile yeni arasındaki "*diyalektik mücadele*"yi tamamiyle Bolşevik yazarlar yürüttüler. Halkın yararına iddiasıyla başlatılan hücum, ferdin ve dolayısıyla "*insan*"ın inkârına kadar varır. Cahil din adamları, zalim beyler, eski yöneticiler, hurafelere inanan insanlar, zengin kimseler, burjuvalar, anti-sosyalist ve anti-komünistler, eski hayatın tipik temsilcileri olarak canlandırılır. Bunların karşısına idealist komünistler, inkılâpçılar, işçiler, öğretmenler, kadın haklarını ve kadın hürriyetini temsil eden genç kızlar adeta insanüstü özellikleri ve gayretleri ile çıkartılırlar. ¹⁸

Böylece kaba bir şekilde ve suni olarak yaratılan eski-yeni kavgasının yansıdığı edebî eserler, bu eserlerde canlandırılan kahramanlar hep birbirine benzemeye başlar. Basit sloganlar, tek yanlı ideolojik görüş, güdümlü edebiyatın en önemli özellikleri hâline gelir. Azerî edebiyatına "*büyük kardeş Rusların*" edebiyatını örnek almak vazifesi yüklenir. Başlangıçta Maksim Gorki, bütün Sovyet halkları için resmî modelken, Mayakovski ve diğer

leri bunu takip eder. Bu "*kuruluş devri*"nden sonra 1930'lardan itibaren Komünist Partisi tarafından sanatçılara; "*Sosyalist varlığını dolgun ve çok yönlü bir şekilde etksettiren, emekçilere, sosyalizmi kuruculuğu işine sadakat rubu aşıl原因, derin mezmunlu, mükemmel bir şekle sahib eserler yaratmaları*" tavsiye edilir. ¹⁹

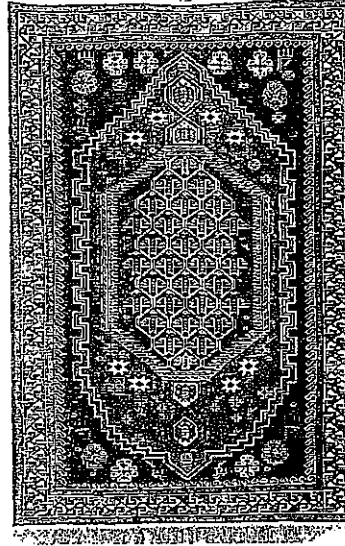
Bu dönemde ele alınan mevzu, genellikle Azerbaycan'daki Sovyet hakimiyetinin kuruluşudur. Eserlerin birçoğunda 1920'den önceki yıllar, yani Sovyet hükümetinin kuruluşundan önceki Azerbaycan ele alınır: Köylülerin, işçilerin, genç aydınların kötü durumu, din adamlarının, zenginlerin, cahil ve fanatik kimselerin, burjuvaların, beylerin sömürsü anlatılır. Sonra da Sovyet devrinin gelmesi ile emekçilerin kurtuluşu, ilerleme ve kalkınma döneminin başlaması tasvir edilir. Bu eserlerin ortak bir yanı da epik hususiyetlerin ağır basması, "*inkılâpçı*" tiplerin idealize edilmesidir.

Bazı sanatçılar da bir kurtuluş yolu olarak tarihî konuları ve uzak ülkelerde cereyan eden hadiseleri ele almaya başlamışlardı. Aslında bu, sansürlü dönemlerde sanatçıların sık sık baş vurdukları bir kaçış yolu idi. Y. Vezir Çemenzeminli'nin; "Kızlar Bulağı", "Kan İçinde", H. Cavid'in; "Siyavuş", "Azer", "Topal Teymur", C. Cabbarlı'nın; "Od Gelin", "Nesreddin Şah", A. Şaik'in; "Nüşabe", S. Vurgun'un; "Vakif", "Gelin Kayası", "Aslan Kayası", "Zencinin Arzuları" gibi eserlerini buna örnek olarak gösterebiliriz.

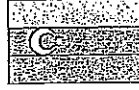
Bu yıllarda tiyatro alanında, N. B. Vezirov, S. S. Ahundov, E. B. Hakverdiyev, H. Cavid, C. Cabbarlı ve A. Şaik gibi ünlü sanatçılar eser vermektedir.

N. B. Vezirov'un "Teze Eserin İbtidası" adlı eserinde Sovyet kuruluşundan bahsedilir. S. Ahundov'un "Laçın Yuvası" (1921), "Çerhi-Felek" (1921), "Oktyabr İnkılabı" gibi piyeslerinde Sovyet hakimiyeti ile ilgili tartışmalar anlatılır. Sanatçının "Karanlıktan Işığa" (1921), "Şeytan" (1922) piyeslerinde de, halkın inkılaba bakışı ve inkılâp suurunun uyandırılması konuları işlenir. A. Şaik "İldırım" piyesinde, Rus inkılabının Azerbaycan'a müspet tesirinden bahseder. H. Cavid'in "Peygamber" (1922), "Topal Teymur" (1926) adlı eserlerinde ise, dinî ve tarihî değerlere yer verilir. "Delî Knyaz", "Seyavuş", "Heyyam", "Telli Saz" da ise çağdaş hayattan manzaralar ile inkılabın romantik ihtirası ele alınır.

1930-40 yılları tiyatro için yükseliş devri olur. Yıllar tiyatro repertuarını zenginleştirir. Muasırlik tiyatrosunun esas konusu olsa da, tarihî konular ve halkın inkılaba bakışı da unutulmamıştır. Aynı yıllarda Azerbaycan tiyatrosunun Moskova, Leningrad ve Kazan'da temsil

Azerbaycan, halı

vermeye başlaması, Azerî tiyatrosunun önemli ölçüde gelişmesini sağlar.

C. Cabbarlı, "Almaz" (1930) adlı dram eseriyle muasır hayatın nabzını tutar. Eser, sınıf tartışması ile köylüsünün kolektivizme yaklaşımını ele alır. "1905. İlde" piyesi halkların dostluğunu, "Yaşar" (1932) ise, kent hayatını dile getirir. İ. İbrahimov'un "Heyat" piyesi C. Cabbarlı'dan sonra Azerbaycan sahnesinde oynanan en olgun tiyatro eseridir. "Madrid" piyesi bağımsızlık ve demokrasi uğrunda faşistlerle mücadele eden İspanyol gençlerini anlatır. S. Rustem, "Kacag Nebi" adlı eserinde, halk kahramanı Nebi'nin baskılara karşı mücadelesini ifade eder. Bu yıllarda tarihi dramların yanında yeni tipli komediler de yazılmaya başlar. Sabit Rehman "Toy" piyesinde problemler güldürü tarzında verilir. Yazar gülerken düşündürmeyi amaçlar. "Hoştbehler" de ise ince bir mizahla vardır.²⁰

2. MUHAREBE DEVRİ (1940-1960)

II. Dünya Savaşı (1941-1946), bütün Rusya'da faşizm karşı büyük bir mücadelenin başlamasına sebep olurken, faşizm bütün halkların düşmanı olarak kabul edilir. Kısa bir süre sonra Azerbaycan da kendisini bu savaşın içinde bulur.

Muharebe devri Azerbaycan şiirini iki merhaleye ayırmak mümkündür: 1941 ve 1942 yıllarını içine alan savaşa ve seferberliğe çağırış devri ve yılının sonundan itibaren de savaş mevzuunun işlendiği devir. Bu devirde yazılan eserlerde bir yandan savaşın insan ruhunda bıraktığı derin izler anlatılırken, bir yandan da askerlerin iç alemleri kaleme alınır. Sesli çağırışlar, kuru kitaplar gittikçe yerlerini insanın maneviyatının ve beşerî heyecanlarının ifadesine bırakır.²¹

II. Dünya Savaşı yıllarında konuların ağırlığı tabii olarak bu savaşa kayar. Savaş sırasındaki eserler daha çok halka güven ve cesaret vermek için yazılmışlardır. Savaşa genç bir asker olarak katılan ve döndükten sonra 1950-1960'lı yıllarda savaş hatıralarını, intibalarını yazan veya bunlardan yararlanarak değişik eserler ortaya koyan bir kuşak yetişir. Bunların eserlerinde "savaş gerçeği" ortaya konulurken, yaşamışlıktan gelen canlı ve ürpertici hususiyetleri ile bu eserlerin büyük bir çoğunluğunda görülen tek yanlı bakış açısı büyük bir tezat teşkil eder. Bu eserlerde hikâye, roman ve tiyatro türlerinin imkânları zorlanarak, savaşla birlikte uzak ülkelerin egzotizmi de yansıtılır.²²

Savaş yıllarında edebî faaliyete başlayıp daha çok 1946'dan sonraki yıllarda olgunluk çağına ulaşmış yazarlar arasında sayabileceğimiz: Mirze İbrahimov (1910-

1993), Sabit Rehman (1910-1970), Enver Memmedhanlı (1913-1990), İlyas Efendiyev (1914-1996) Süleyman Veliyev (1916-) İmran Kasımov (1918-1981) gibi şahsiyetler Sovyet devri Azerî nesrinin olgun örneklerini vermişlerdir.²³ Bunlara ilave olarak: B. Bayramov, İ. Şihli, İ. Hüseyinov, H. Seyidbeyli, S. Kedirzade, H. Abbaszade gibi şahsiyetlerin isimleri de zikredilebilir.²⁴

Şiirde de Zeynal Cabbarzade (1920-1977), İslam Seferli (1923-1974), Kasım Kasımozade (1923), Hüseyin Hüseyinzade (Arif) (1924-), Nebi Hezri (1924-), Behtiyar Vahabzade (1925-), Kabil (1926), Medine Gülgün (1926-), Adil Babayev (1925-1977), Eliğa Kürçaylı (1928-1980) gibi şahsiyetler faaliyet göstermeye başlamıştı.²⁵

1920 kuşağı deyebileceğimiz bu şairler II. Dünya Harbi'nin içinde olgunlaşmışlardır. Bu neslin ilk şiirlerinde savaşın dehşeti, sosyal ve siyasî konular ele alınırken, II. Dünya Harbi'nin bitmesinden sonra, şiirde de konular değişmiş ve günlük hayattan, sosyal konulara kadar, millî ve insanî problemler şiire girmeye başlamıştır.

Bu şairler arasında lirik-romantik şiirleri ile Nebi Hezri özel bir yer tutar. Şiirlerinde değişik ve çok çeşitli konuları işlese de, epik ve dramatik eserler yazsa da lirizm hep kendini gösterir. Dili çok güzel ve zevkli kullanır. Şiirleri, şekil itibarıyla hece veznine bağlıdır. Heceyi, bilinen kalıplarını kırarak kullanır.

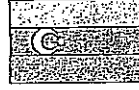
Behtiyar Vahabzade, güntümüz Azerî şiirinin en tanınmış şairleri arasındadır. Tıpkı Nebi Hezri ve İslam Seferli gibi şiirin yanında dram eserleri de yazmaktadır. Vahabzade'nin şiirlerinde mütefekkir bir insanın düşünceleri ile karşılaşırız. Bunlar ferdin ve cemiyetin çeşitli problemleri üzerinde toplanan, tahlilci bir zekânın ilhamıyla yazılmış şiirlerdir. Vahabzade, vezne ve kafiyeye de şiirin muhtevası kadar değer verir,

titizlik gösterir. Klâsik şiir geleneklerinin geliştirilerek devam ettirilmesine gayret eder. Millî meseleler karşısındaki hassasiyeti, halkın vicdanının sesi olması, onu bilgiğe yüceltir.

S. Vurğun'un "Anamın Öyüdü", S. Rüstem'in "Gün O Gün Olsun Ki", "Ana ve Poçtalyon", Resul Rıza'nın "İntikam", M. Rahim'in "İki Kat Cinayet", O. Sarıvellî'nin "Bu Yer Onun Yeridir", A. Cemil'in "Meni ya da Salırmı" eserleri bu kanlı yılların en değerli şiir numuneleridir. Bu dönemde cephece çarpışanlar arasında bulunan yetenekli genç şairlerden Enver Elibeyli, Böyükağa Kasımozade, İslam Seferli, Zeynal Cabbarzade, Hüseyin Abbaszade, Teymur Eliyev gibi sanatçı-

Azerbaycan, halı

lar bizzat kendi canlı müşahedelerini yazarak, savaşı iç-
riden tasvir ederler. Zeynal Helil'in "Tatyana", S. Rüs-
tem'in "İldırım", R. Rıza'nın "Hilal", M. Rızakuluza-
de'nin "Leyla", C. Hendan'ın "İlk Ayrılık", M. Dilba-
zi'nin "Mehseti", S. Vurgun'un "Bakının Dastanı" po-
emlerinin mevzu ve motifleri bu aydınların iç dünyasını
yansıtır niteliktedir. Bununla birlikte bu eserlerde, hal-
kın düşmana karşı mücadelesi, tarihi kahramanlık ana-
neleri, galip gelme arzuları, cephedeki ortam, askere
olan inanç ve millî ideallere olan sadakati anlatılır.

Ayrıca muharebe devri edebiyatında cephe gerisi de
önemli bir yer tutar. Halkın başına gelen facialar ve bu
faciaların cephe gerisindeki insanlar üzerinde bıraktığı
tesirler 1960'lı yıllara kadar kaleme alınmaya devam et-
miştir.

Bu devrin edebiyatı sadece muharebeden ibaret de-
ğildir. Muharebe bittikten sonra halkın iktisadî zorluk-
larını halletmek ve muharebenin ağır şart-
larını ortadan kaldırmak için yeniden yapı-
lanma hareketleri başlar. Böylece Sovyet
sistemine esas vazifesi halk için mücadele
etmek, sosyalizmin yeniden kurulmasını
sağlamak olan edebiyat ve sanat, muhare-
beden sonra da gelişen olaylardan uzak ka-
lamaz. Bu yıllarda Sovyet İKP Merkezi
Komitesi ideolojik sahadaki yeni görev ve
kararlarını yeniden belirtir. Sanatçılar bir
asker gibi görülürken, verilen görevi de ye-
rine getirmek zorunda kalırlar.

Azerbaycan edebiyatında da bu durum
kendini hemen göstermiştir. Yeni kurulan
millî cumhuriyetler bu yönde kararlar ka-
bul ederek, belirtilen ideolojik talepler
doğrultusunda edebiyatın gelişmesine çalış-
mışlar. Bu amaçla 28 Ağustos 1948'de Azer-
baycan KPMK tarafından "Azerbaycan Sovet
Edebiyatının Veziriyeti ve Onu Yahşılaştırmak
Tedbirleri" adıyla tarihi bir karar alınır.²⁶

Aslında partileri rahatsız eden durum;
bu eserlerin bedii keyfiyeti değil, genel an-
lamda Sovyet edebiyatının siyasî mevkîi ve istikameti
idi. Hükûmet Sovyet gerçekliğinin tasvirinden ve tenki-
dinden rahatsız oluyordu. Merkezî Komite'nin aldığı
kararlardan biri de, Sovyet edebiyatının devlete ve parti-
ye hizmet etmek için vazifelendirilmesidir.

Edebiyatın bu derece siyasileştirilmesi, eserlerde es-
tetiğin zayıflamasına neden olur. Bu durumdan büyük
sanatkârlar da etkilenirler. Muharebeden sonra S. Vur-
gun'un "Lenin'in Kitabı", "Köhne Dostlar", "Zama-
nın Bayraktarı", R. Rıza'nın "Lenin", S. Rüstem'in
"Biz Komünistlerik" poemleri; M. Rahim, O. Sarıvel-
li, E. Cemil, Z. Helil gibi şairlerin bu manadaki şiirleri,
merkezî idarenin siyasî, ideolojik kararlarının edebiyat-
taki tezahürleri şeklindedir. Halkçılık ve insanî değerler
yerine, komünist particiliği ve siyasî değerler ön plâna
çıkarken, aksini yapanlar da şiddetli tenkitlere maruz
kalmaya başlamışlardır.

Ancak bütün bunlara rağmen, Azerbaycan edebiya-
tında bazı yeni gelişmeler de hissolunur. Bu devirde ro-
man türünün kuvvetle ortaya çıkması, millî gerçekliğin
ve halkın hayatındaki yeni tarafların başarıyla anlatılma-
sı yeni bir merhalenin başlangıcıdır. Muharebeden sonra
S. Rehimov'un "Şamo", M. İbrahimov'un "Gelecek
Gün", M. Hüseyin'in "Abşeron", E. Ebulhesen'in
"Dostluk Kalası", M. Süleymanov'un "Yerin Sırrı"
eserleri Azerbaycan edebiyatının yeni estetik başarısı
olarak değerlendirilir.

Yine bu dönemde lirik şiirin yanında poem²⁷ tarzı-
na olan eğilim de çok kuvvetlidir. Muharebeden sonra S.
Vurgun çeşitli poemleriyle gündeme gelir. Bunların ara-
sında "Aygün", "Zencinin Arzuları", "Muğan" da
vardır.

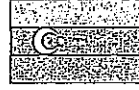
Savaş yıllarında tiyatro daha çok, halka moral destek
sağlayan önemli bir unsur gibidir. Klasik dramın realist
geleneklerini devam ettirir. Cephe ve cep-
he gerisinde yaşanan hadiseler sahneye ta-
şınır. M. İbrahimov'un "Mehebbet", R.
Rıza'nın "Vefa", Mehdi Hüseyin ve İ.
Efendiyev'in "İntizar", Z. Helil'in "İnti-
kem", M. Tehmasib'in "Aslan Yatağı"
dramları buna örnek sayılabilir. Bu eserler-
de konu farklı olsa da ana tema faşizme
karşı galip gelmek ve vatanı kurtarmaktır.

Bu yıllarda Rus tiyatrosundan yapılan
tercümeler ve Merkezî İdarenin tiyatro re-
pertuarını geliştirme çabaları; tiyatrodaki
konuların değişmesini ve genç yazarların
yetişmesini sağlar. Bu Azerbaycan tiyatrosu-
na yeni ufuklar açar. Ancak tiyatrodaki asıl
gaye yeni neslin komünizm ruhunda terbi-
ye edilmesidir.

Azerbaycan emekçilerinin durumu,
sosyal ve ailevi meseleler, tarihi konular,
yeni insan, müspet kahraman problemi, li-
rik-psikolojik yanlar ve mizah konuları ön
plâna çıkar. İ. Efendiyev'in "İşıklı Yol-
lar", İ. Kasimov'un "Hezer Üzerinde Şe-
fek", M. İbrahimov'un "Kendçi Kızı", S. Kehman'ın
"Eligulu Evlenir", "Yalan", B. Vahabzade'nin "Vic-
dan", Ş. Kurbanov'un "Sensiz", M. Şamhalov'un "Kay-
nana", İ. Efendiyev'in "Bahar Suları", E. Memmed
Hanlı'nın "Şirvan Gözeli", "Od İçinde", İ. Kasimov-
H. Seyidbeyli'nin "Sen Ne Üçün Yaşayarsan", A. Şa-
ik'in "Bir Saat Helifelik", E. Abbasov'un "Akıl ve Ser-
vinaz", Z. Helil'in "Genç Ustalar", H. Seyid Beyli'nin
"İmtahan", N. Genceli'nin "Şelale", Y. Ezimzade'nin
"Anacan", "Aprel Seheri", "Nesreddin", "Komşu-
lar", S. Dağlı'nın "Menziliniz Mübarek", "Oyun Bit-
di", "Kölgeler Pıçıldadır", Anar'ın "Karavelli",
"Adamın Adamı", S. Kedirzade'nin "Gurultulu Me-
hebbet", C. Memmedov'un "Kaçırılmış Kız", A.
Memmedov'un "Ulduzlar Görüşende" ve Dede Kor-
kut destanından esinlenerek yeniden yazılan "Deli
Dumrul" komedisi sayılabilir.²⁸

Azerbaycan, halı

3. EDEBİYATTA YENİ MERHALE (1960-1970)

Stalin'in ölmesiyle başa geçen Kruşçev döneminde belirgin bir yumuşama yaşanır. Savaş suçluları affedilir, yasaklanan eski şair, yazar ve fikir adamlarına "berat"lar verilir. 1957 yılında başlayan bu yumuşama süreci, 1960 yılından sonra edebî alana da yansır ve millî uyanışın ilk tohumları bu şekilde atılmış olur. 1960'lı yıllarda güçlenen bu edebî anlayış, aslında 1950'lerin sonlarında başlar ve cemiyetin içinde yavaş yavaş gelişir. 1950'lerin sonuna doğru yayınlanan "Kara Daşlar" (M. Hüseyin), "Yarpaklar" (B. Bayramov), "Böyük Dayak" (M. İbrahimov), "Yanar Ürek" (İ. Hüseyinov) gibi eserlerde cemiyetteki sosyal problemleri ortaya çıkarmak eğilimleri çok güçlüdür. R. Rıza "Kızıl Gül Olmayaydı"da 1937 yılındaki "kırgın" mevzuuna cesaretle dokunur. Ortaya çıkan bu eserlerde yazarlar, hayat hakikatlerini daha ciddi şekilde canlandırırken, vazifedeki şahısların simasında baskıcı komünistlerin imajını yaratırlar.²⁹

Böylelikle, edebiyatta totaliter rejimin etkisi azalır. Bedîî düşünce, analitik ruh, hakikat hissi güçlenir. Cemiyetteki sosyal değişiklikler ve yeni hümanist düşüncelerin tesiriyle edebiyatta lirik-psikolojik üslup arayışı ortaya çıkar. İnsanın şahsiyetini, dahilî "ben"ini tahlil etmek arzusu edebiyatın yeni vazifesi olarak gösterilir. İ. Efendiyev'in "Körpüsallanlar", "Söyüdlü Arh", B. Bayramov'un "Serinlik" gibi roman ve povestleri³⁰ edebiyatın bu eğilimini temsil etmektedir.

Edebiyatın ana konusu olarak, İnsan, onun manevî güzelliği ve samimiliği ağırlık kazanmaya başlar. Poetik fikirde R. Rıza ile başlayan yenilik ve felsefi derinlik anlayışı, B. Vahabzade, N. Hezri, Kabil, B. Azeroğlu, C. Novruz, E. Kürçaylı, E. Kerim ve Memmed Araz gibi şairlerin eserlerinde muhtelif üsluplarla daha da güçlenerek gelişir.

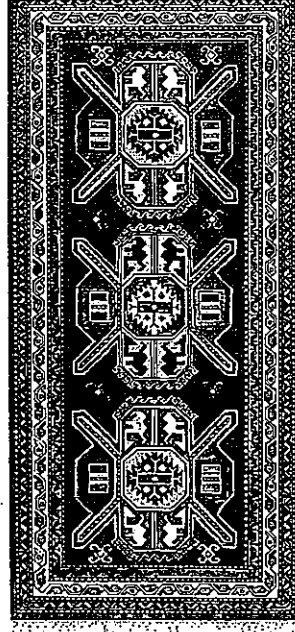
Sanatkârların asıl amacı, edebiyatın mevzuları ile hayatın çerçevesini genişletmekti. Edebiyatta gerçek karakterlerin ortaya çıkması insan tiplerinin olgunlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu arayışların olumlu netice vermesi, ancak insanın ve hayatın yeniden keşfedilmesinden geçmektedir. Bu manada; İ. Efendiyev, İ. Kasımov, B. Bayramov, H. Seyidbeyli gibi yazarların adları zikredilmelidir. B. Bayramov 1960 ve 1970'lerde edebî nesir sahasında bıkmadan, usanmadan, inanca çalışan yazarlardandır. Bu yıllarda nestrin gelişmesi ve üslupça zenginleşmesinde onun roman ve povestlerinin rolü dikkate değerdir. "Serinlik", "Yarpaklar", "Gün Batanda", "Ayrılık" romanlarında muharebeden sonra Azerbaycan'daki köy hayatı, sosyal ve manevî problemler di-

le getirilirken bir yandan da muasır mevzuda tarihî gerçekliği aksettirmektedir.³¹ Buna İ. Şihli'nin "Deli Kür", İ. Hüseyinov'un "Mehşer" romanları da eklenmelidir.

1960'lı yıllar Azerî edebiyatında yeni bir devrin başlangıcıdır. Çağdaş Azerbaycan hayatı veya çağdaş insan ele alınmış, nispeten ideolojik yaklaşımlardan uzak, realist eserler, değişik teknikler ve anlatım yollarıyla ortaya konulmuştur. Bu kuşak aynı zamanda savaş ve siyasi kargaşa devirlerini yaşamamış, genellikle iyi bir öğrenim görmüş ve iyi derecede Rusça öğrenerek dünya edebiyatına da bu yolla vakıf olmuştur. Aynı şekilde kendilerinden önceki kuşaktan çok daha iyi şartlarda dünya edebiyatının belli başlı eserlerini okuma, inceleme imkânı bularak dar kalıplardan sıyrılabilmiştir.

Azerbaycan edebiyatında 1960-70'li yıllar çok önemli bir devredir. Bu devirde yeni eserler ortaya çıkar. Temler ve idealler yeniden belirlenir. Önceki devrin geleneksel taleplerinden uzaklaşılır. Edebiyatın hayat ve insanla olan münasebeti değişir. Kahramanlar daha gerçekçi ve eleştirel mevkilerden konuşmaya başlarlar.

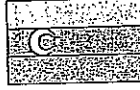
II. Dünya Harbi'nde Sovyet Ordusunun İran'a gitmesi, ikiye bölünmüş Azerbaycan'ın temsilcileri arasında yeni bir ilişkinin doğmasına sebebiyet verir. Bu doğrudan doğruya temas millî şuurun uyanmasına ve böylece Azerî edebiyatında günümüze kadar sürüp gelen millî bir cereyanın doğmasına da yardımcı olur. Azerbaycan'ın birliğini, bağımsızlığını ve yükselmesini terennüm etmek bu cereyanın ana hususiyetlerindedir. Bu cereyan Sovyetlerin yayılma siyasetiyle de başlangıçta uyum gösterir. Güney Azerbaycan'ın millî hislerle komünizme yaklaşması, İran'ın tamamını ele geçirmek için iyi bir propaganda vasıtası olarak görülür. Stalin devrinde her türlü millî duy-

Azerbaycan, halı

guyu terennüm etmekten ürkmüş bulunan Kuzey Azerbaycanlı şairler, "Cenup mevzuu"na sığınıp duygularını dile getirirler. Böylece "Cenup mevzuu" zamanla Sovyet ideolojisinin dışına taşan gerçek millî duyguların ve emellerin anlatıldığı bir vasıta olur. Yakın tarihte görülen millî hareketlerle de bu ruh belirgin bir hal alır.³²

1960'lı yıllarda edebiyatta başlayan bu yenilik ve gelişmeler, 1970'lerde de devam ederek derinleşir. Bu tarihlerde Azerbaycan şiiri tematik açıdan üç istikamete gelişmeye başlar. Bunlar; Millî konular, Sovyet cemiyetinin hayatı ve genel insanî mevzulardır. Millî mevzular olarak Azerbaycan hayatı ve tarihî ele alınır. Bu arada ananevî tarih kahramanları da unutulmaz, yakın ve uzak geçmişten gelen; Babek, Nesimî, Sabir ve Settar Han gibi kılıç ve fikir kahramanları hakkında da eserler yazılır.

1970 öncesinde olduğu gibi Azerbaycan'ın işçi, köylü ve aydınlarının fedakâr emeği, Hazarı fethedenler, yeni sosyalist şehirlerin kurucuları, köy hayatı, ilim ve marif konuları, büyük vatan muharebesi ve bu muharebenin kahramanları, sosyalizm-komünizm uğrunda mücadele eden kahramanlar, 26 Bakü Komisarları, parti ve devlet adamları hakkında yazılan eserler şiirde geniş yer tutar.

Bu yılların şiirinde belirgin manada yeni bir keyfiyet gibi görünen diğer bir cihet de, şiirde ahlâkîliğin ön plâna çıkmasıdır. Şiirde en güzel ahlâkî ideallerin tebliğine çalışılır. Okuyucuya, yaşadığı ömrün manası, meslek aşkı, vatan için can verebilme, samimi vatandaş olmanın erdemleri, halk arasında yaşayan adet ve ananelerin nasıl korunacağı anlatılır.³³ "Komünizm ahlâkı" nı tebliğ maksadıyla yazılan bu eserler, aslında bu 1920'lerde başlayan bir geleneğin devamıdır. Bu yıllarda eski cemiyet ahlâkının ve burjuvazinin tenkidi ve tebliği ön plâna çıkarılmıştır.

Azerbaycan'ın çok milletli bir yapıya bağlı bulunması, edebiyatta yeni mevzuları beraberinde getirir. Bu yıllarda Sovyet cemiyetinin hayatından, Sosyalizmden, Lenin siyasetinin başarısından, diğer Sosyalist milletlerle yapılan siyasî, iktisadî, manevî birlik, kardeşlik, dostluk münasebetlerinden, Sovyet Devleti'nin uluslararası nüfuzundan, barış uğrunda verilen mücadelelerden, Sovyetler Birliği'ndeki Komünist Partisi'nin siyasetinden bahsetmek bir moda halini alır. SSCB'deki kardeş halklar çeşitli şiir ve poemlerle okuyucuya tanıtılır. Bir başka deyişle şiirin coğrafi boyutu genişler, Orta Asya ve Kafkasya'daki kardeş Türk topluluklarının hayatı, uğradıkları felaketler ve kardeşlik bağları şiirin konuları arasına girer.

Ayrıca bağımsızlık için çarpışan milletlerden Vietnam, Arap ve Amerika zencilerinin faciaları ile Azerbaycan şiiri, uluslararası siyasî ve içtimaî hadiselerle yelken açar. Geniş anlamda şiir, dünya işlerine, milletlerarası hayat hadiselerine, halkların ve milletlerin talihine, insanın-ferdin talihine yönelmiştir.

1970'li yıllarda "tercimecilik" faaliyetinde de hızlı bir artış gözlenir. Garp ve Şark klâsiklerinden oldukça değerli eserler çevrilerek edebiyat dünyasına sunulur. Bu durum, daha sonraki yıllarda edebiyata yeni ilgi alanlarını gündeme getirecektir.

Ayrıca hayatın teknoloji ile iç-içe girmesiyle bu tür arayışlar da hız kazanır. Her yeni ifade sistemi kendi şeklini yaratır. Bu yıllar, Azerbaycan şiirinde, estetik şekil ve ferdî üslup açısından 1950'den sonra başlayan yeniliklerin olgunluğa, zenginliğe ulaştığı bir devirdir. Şairler; "epik", "lirî-epik", "poem", "süjetli şe'r", "siyasî-felsefî lirika", "ballada", "koşma", "rübai", "sonet", "miniatür",

"temsil" gibi tarz ve nev'ilerden istifade ederek, hem Klâsik şiirin, hem de serbest şiirin formlarını kullanırlar.³⁴

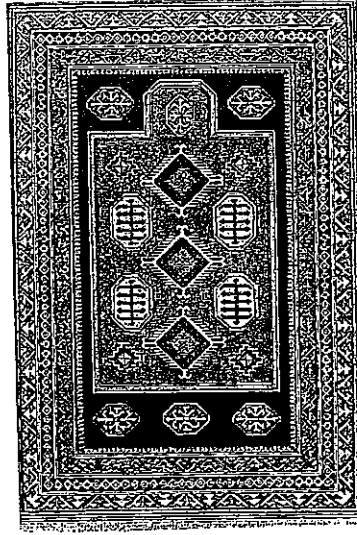
Serbest şiir 1920'lerin başında bir deneme mahiyetinde kullanılır. Bu tarz, Vitmen, Mayakovski ve N. Hikmet'in şiirlerinde asıl kimliğine ulaşır. Azerbaycan'da bu tarzın gelişmesinde N. Hikmet'in büyük tesiri olmuştur. Klâsik formlar kullananlara "eneneçiler", serbest formları kullananlara da "yeniçiler" denilmiştir. Her iki grup arasında zaman zaman ateşli tartışmalar yaşanmıştır.

1970 yılların imajlar sisteminde de bir yenilik ve canlılık görülür. Edebî tasvir vasıtaları, bedîî düşünce, fikir ve ideallerin ifadesi açısından yeni mecazlar dikkati çeker. Bu manada, deniz, hazar, aras, yılın bölümleri, dağlar bir mecaz ve tasvir vasıtası olarak sık sık kullanılır. Bu arada 1960'larda başlayan halk diline, ananelere, folklorla yönelik süratle devam eder. Devrin önemli hususiyetlerinden biri de, "muhabbet şiirleri"nin çokluğudur. Bu tür şiirlerde "köbne albom lirika-sı"nın ve "epikonçu kazalbançılık"ın tesiri görülür. Bir başka özellik de, "tercime-i hal" şiirlerinin çokluğudur. Bu şiirlerde poetik "ben", çoğu zaman ferdî "ben"e çevrilir.³⁵ Devrin önemli edebiyat yayın organı olarak, "Edebiyyat ve İncesenet" gazetesi ile "Ulduz" dergisi göze çarpar.

1970'li yıllarda "entelektüel şiir" ve "fikir şiiri" alanında da bir hareketlilik göze çarpar. Poetik istidada, ilmî-felsefi anlayışla, edebî olgunluğun birleştirilmesi vazifesi yüklenir. "İlbama gelmek" yerine "düşünmek, fikir etmek" anlayışı güç kazanır. Poetik kabiliyetin, asrın hayat hadiselerine ve insanın manevî alemine eğilmesi zarurî görülür. İntelektüel şiirin ruhuna Marksist anlayış yerleştirilir.

Netice olarak diyebiliriz ki, 1960-70'li yıllar Azerbaycan Sovyet edebiyatı cemiyetinin manevî, psikolojik hayatını daha derinden ve geniş aksettiren bir edebiyat olmuştur.

Bu yıllarda edebiyatın en canlı sahası tiyatrodur. İ. Efendiyev'in bir seri halinde yayınlanan "Sen Hemişe Menimlesen" (1964), "Unudabilmirem" (1966), "Mehv Olmuş Gündeliler" (1968), "Menim Günahım" (1967) adlı çağdaş konulu piyesleri ile "Mahnı Dağlarda Kaldı" (1971), "Natevan" (1978) gibi romantik-tarihi dramları öne çıkar. Bu eserlerde hayat materyali ve insanî karakterler zengin bir biçimde sunulmuştur. Bu yıllarda insanın manevî arayışı tiyatrodaki devam eder. Ş. Kurbanov'un "Sensiz", İ. Kasımov'un "İnsan Mesken Sakır", M. Hüseyin'in "Alov" ve bu yıllarda bu türü yeni yeni denemeye başlayan B. Vahabzade ile N. Hezeri'nin piyesleri de bu alanda başarılı örneklerdendir. Şiheli Kurbonov'un "Eceb İşç Düşdük"

Azerbaycan, halı

(1961), "Özümüz Bilerik" (1962) gibi komedi tarzındaki eserleri de dikkat çekmektedir. Bu tarz eserlerde sosyal hayatın ve insan karakterinin olumsuz yönleri ele alınır. İnsana daha çok ahlakî yönden yaklaşır.³⁶

Devrin mühim bir hadisesi de, Azerbaycan Sovyet edebiyatında yeni yazarlar neslinin edebî faaliyetlerine başlamasıdır. Kendilerini hızlı bir şekilde edebiyat dünyasına kabul ettiren bu yeni nesil, kendi şahsî üsluplarını oluştururken; kendilerinden önceki edebî neslin ana-nelerinden, edebî ve estetik prensiplerinden istifadeyi de ihmal etmezler.

Edebî faaliyete 60'lı yılların sonrasında başlayan 70 ve 80'li yıllarda da olgunluk devri eserlerini vermiş bulunan nesil içerisinde, doğum tarihlerine göre: İsi Melikzade (1934-1996), Yusif Samedoğlu (1935-1997), Ferman Kerimzade (1937-1992), Ekrem Eylisli (1937-), Sabir Azerî (1938-), Elçin (1940-), Anar (1938-), Mövlüd Süleymanlı (1943-) kalıcı eserler verebilmiş yazarlardır. Bu 30'lu kuşak arasında kendilerini kabul ettirmiş olan: Anar, Elçin, E. Eylisli ve Y. Samedoğlu'nu bilhassa zikretmek gerekir.³⁷

Şiirde ise; Eli Kerim, Fikret Koca, Fikret Sadık, Elekber Salahzade, İsa İsmayılzade, Tofik Bayram, Helil Rıza ve Memmed Araz olurlarken; Nesirde de: Ekrem Eylisli, Anar, Çingiz Hüseyinov, Maksud İbrahimbeyov, Rüstem İbrahimbeyov, Elçin, Ferman Kerimzade, Yusif Samedoğlu ve Sabir Azerî isimleri ön plâna çıkmıştır.³⁸

Bu arada 1960'lı yıllardan önce eserler vererek, edebî hayata girmiş ve faaliyetlerini 1960 ve 1970'li yıllarda da sürdürmüş olan nispeten daha yaşlı bir nesilden de söz açmak yerinde olacaktır. Bunlar: İsmayıl Şihli (1919-1995), Hesen Seyidbeyli (1920-1980), Ezize Ceferzade (1921-), Hüseyin Abbaszade (1922-), Salam Kadirzade (1923-1987), Gülhüseyin Hüseyinoğlu (1923-), Bayram Bayramov (1924-), Şiheli Kurbanov (1925-1967), İsa Hüseyinov (1928-), Çingiz Hüseyinov (1929-), Sabir Ehmedov'dur (1930-).³⁹

Bu ara nesil, 1960 kuşağıyla, edebî gelenekler açısından oldukça farklıdır. Bunların içerisinde İ. Şihli, İ. Hüseyinov gibi yaratıcılıklarıyla sıyrılabilmiş şahsiyetleri özellikle belirtmek gerekir. Bu ara nesil kuşağı, II. Dünya Savaşı'nı çok genç yaşlarında yaşamış sanatçılardır. Dolayısıyla savaş bu nesli erken olgunlaştırmış ve 1960'lı yıllardaki edebî şahsiyetlerini de büyük ölçüde etkilemiştir. Bazı istisnalar dışında bu devir yazarlarının eserlerinde savaş artık geride kalmıştır. Bütün dikkat savaştan sonraki içtimaî problemlere, köy ve şehirlerdeki çalışma hayatına, emekçilerin maddî, manevî dünyasına yönelmiştir.

1960 neslini birleştiren en önemli özellik, şiirde ferdî hisleri güçlendirerek büyük sosyal heyecanları " *lirik kabraman*"ın his ve fikir süzgecinden geçirerek takdim

etmek, emosional zenginlik ve entelektüelliktir. Onların şiirinde yeni şekil ve ifade vasıtaları bakımından sürekli bir arayış görülmektedir. Hece vezni ile beraber serbest şiir üslûbuna da müracaatları bu durumu tasdik etmektedir.

1960'ların edebî nesli, edebiyatın esas vazifesinin insanı anlatmak olduğunu kabul eder. Bu amaçla insana daha dikkatle yaklaşır. Onların günlük hayatlarından ziyade şahsiyetlerini, maneviyatlarını ele almayı ve tahlil etmeyi amaçlarlar. Böylece Sovyet gerçekliğini tasvir etmekten vazgeçerken, onu edebî muhakemenin ciddi bir mevzuu haline getirirler. İnsanın manevî ve sosyal ağrı-larını, ıstıraplarını anlatarak, bunlardan yeni kahramanlar çıkarırlar. Bu eserlerde, hayatın müspet taraflarını incelemekten çok, hayat hakikatlerini bütün çıplaklığıyla göstermek, bu hakikatleri insanın psikolojisinden geçi-
rerek tahlil etmek amacı güdülür. Bu bakımdan, bu tür eserlerin bir ölçüde tenkit mahiyeti taşıdığı da söylenebilir.

4. MUASIR EDEBİYAT ANLAYIŞI (1980-)

1980'li yılların sonlarında ortaya çıkan muasir edebiyat anlayışı, aslında 60'larda başlayan "*yeni merbale*"nin bir devamıdır. Bu yeni edebî fikir hareketleri içtimaî ve siyasî süreçlerin tesiri ve neticesi olarak gelişir. 80'li yılların başında henüz, muasir ve tarihî mevzular işlenirken, bir yandan da manevî ve ahlakî problemlerin edebî manada halline çalışılır.

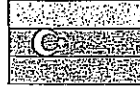
1980'lerin başında edebiyatın bütün sahalarında ahlakî ve manevî mevzulara karşı olan yazarı merakı, henüz hızını devam ettirmektedir. 70'lerin sonunda Sovyet coğrafyasında hiss olunmaya başlayan "*bediî fikirdeki*" üslûp arayışları 80'lerin başında hızlanır. Özellikle C. Aytmatov'un "Gün Uzar Yüzyıl Olur" romanı bu arayışın ilk örneği olur. Bundan evvelki "Beyaz Gemi" romanında olduğu gibi C. Aytmatov, "*muasir gerçekliği*" insan hayatının en köklü problemi gibi ortaya koyar ve onu halletmeye çalışır. Aytmatov romanında tarihin insan hayatındaki önemi ve rolüne dokunarak, meşhur "*mankurt*" mevzu-
unu işler. Bu durum, çok milletli SSCB'de aksini erken bulmuş ve nihayet Azerbaycan'da da "Hudaferin Körpüsü" (F. Kerimzade), "Sıyrılmış Kılınc" (C. Bergüşad), "Mahmud ve Meryem" (Elçin), "Hakani" (M. İsmayilov), "Bakı 1501" (E. Ceferzade) gibi eserler yayınlanmaya başlar. Bu romanlarda tarihî hadiseler ve şahsiyetler tarih adına değil, muasirliği kavramak amacıyla tasvir olunurlar.⁴⁰

Nesirde muasir insanın hayatı, manevî değerler ışığında tasvir edilmeye başlamış ve bu hareket gittikçe güç kazanmıştı. İ. Hüseyinov'un "Eşk Delisi" (1984) romanı bu açıdan son derece önemlidir.

İnsanın manevî hayatına eğilim şiirde de çok açık bir şekilde görülmektedir. B. Vahabzade'nin "Bir Ge-

Azerbaycan, bakır kap, (19. yy)

minin Sernişinleriyik", N. Hezri'nin "Esre E'tiraf" kitapları felsefî şiir sahasındaki arayışları başarıyla devam ettirenken, asrın ve hayatın köklü problemlerini duyan bir şair şahsiyeti yaratılır. N. Hasanzade "Kimin Sualı Var?" poeminde insanın manevî mevkîni epik plânda işler. V. İbrahim "Yer Mehebbeti", İ. İsmayılzade "Bir Ses Gelir Üstümüze" poemlerinde insanlığın talihini ele alırlar.

80'lerde edebiyat bir yandan önceki dönemin mevzu ve kahraman arayışlarını devam ettirir. Bu manada cemiyetin manevî hayatını işleyen eserler kaleme alırken, bir yandan da siyasî, iktisadî ve sosyal durumu bozulan, düşkünlük ve atalet içine düşen cemiyetin bu durumu aksettirilir. Sosyalist realizmin eski, düşünen, ıstırap çeken, heyecanlanan, kabına sığmayan müspet kahramanları seçilerek işlenir. M. Süleymanlı'nın "Deyirman", İ. Melikzade'nin "Kuyu" povestlerinde insanın ve cemiyetin manevî hayatında, hislerinde ve dünya görüşlerinde ortaya çıkan durgunluk, yeni ve edebî bir üslûpla ortaya konur.

S. Rüstemhanlı, F. Sadık, E. Salahzade gibi şairlerin, millî ananelerin yeni bakış açılarıyla ele alınmasında büyük gayretleri olmuştur. Edebiyatta ise, bağımsızlık hisleri güç kazanırken, sanatkârların "şahsî özgürlük" istekleri de yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştı. Çünkü hislerini ve düşüncelerini ortaya koyabilmek için bunu zarurî görüyorlardı.

Ayrıca, 1970-90'lı yıllar, edebiyatta yeni nesillerin yetiştiği bir devir olmuştur. Bunlar arasında; Yusif Semedoğlu, Ramiz Rövşen, Vakıf Cebrayılzade, Rüzgar Efendiyeva'nın adları sayılabilir.

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren Azerbaycan edebiyatı siyasî, sosyal ve ideolojik gerçeklikte faaliyet gösterir. Sosyal hayatta meydana gelen değişiklikler, Sovyet cemiyetinde baş veren glastnost ve prestroyka politikasının derinleşmesi, bu devirde yayınlanan eserlerin genel yapısına önemli bir tesir göstermiştir.

Edebiyatın bu yeni eğilimleri bakımından "Ağ Deve", "Ölüm Hökmü" (Elçin), "Sonsuzluk" (S. Azeri), "O Uzak Gece" (N. Hezri), "Günah Duası" (M. Süleymanlı), "Dünyanın Kopduğu Yer" (Ç. Elekberzade) gibi roman ve povestler ile; "Karvan" (B. Bayramov), "Şeyh Hiyabani" (İ. Efendiyev), "Torpağa Sancılan Kılınc" (N. Hezri), "Çaldıran Döyüşü" (F. Kerimzade) gibi tarihî mevzularda yazılmış eserlerde halkın talihî, muasırılık problemi ışığında yeni bir anlayış ve tefekkürle değerlendirilmektedir.⁴¹

80'li yılların ortalarından itibaren başlayan eski Sovyet gerçekçiliğine dönüş, 1985'te "Sovyet İKP Merkezi Komitesi"nin kararıyla hareketlenirken, eski Sovyet cemiyetini değiştiren süreçler de yeniden hız kazanır. Önce-

leri bu hareketler ülkenin sosyal ve iktisadî gelişimi hızlandırmak adına yapılır. Daha sonra Komünist Partisi bunu "yeniden kurma" olarak ilan eder. XXVII. Sovyet İKP Kurultayı "demokratikleşme" sürecinin yolunu açar. Bu durum, ülkede yeni bir düşüncenin şekillenmesine ve ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Cemiyetin dünya görüşünde değişiklikler oluşur. Ardından muhalif düşünceler ve kuvvetler ortaya çıkar. Bu eğilim yavaş yavaş Marksist-Leninci dünya görüşünü derinden sarsar. Böylelikle cemiyette insanî değerlere önem verilmeye başlanır.⁴²

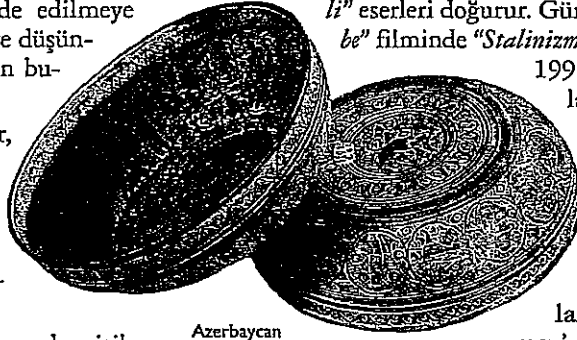
Bu demokratik tutum, eski Sovyet cemiyetinin ve onun tarihinin yeniden ele alınmasını sağlayarak, eksik ve karanlıkların tenkidi seviyesine ulaşır. Bu durum, nihayet Sovyet sisteminin tenkidi seviyesine ulaşır. "Açıklık ve yeniden yapılanma" hareketi Sovyetlere bağlı müstakil cumhuriyetlerin "millî bağımsızlık" şuurunu yeniden diriltir. Bu uğurda halk hareketleri başlar. Bu hareketler, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve buralarda yeni bağımsız millî devletlerin kurulmasıyla neticelenir. Ülkede ortaya çıkan sosyal, siyasî ve medenî inkılablar öteden beri edebiyatı etkileyen en önemli hadiselerin başında gelir. Edebiyat, cemiyeti manevî açıdan yeni tefekküre hazırlarken, bir yandan da insanın yeni manevî simasının doğmasında da müstesna rol oynar. Bu gelişmeler, "yeni tip- li" eserleri doğurur. Gürcistan'da çevrilen meşhur "Tövbe" filmi "Stalinizm" en sert şekilde tenkit edilir.⁴³

1991 yılının Ağustos ayında dağılan Sovyetler Birliği ile beraber onun rejimi ve ideolojisi de iflasa uğrar.

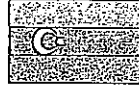
1980'den sonra tiyatrodaki imaj ve tiplerin manevî ve psikolojik yönleri ön plana çıkarılır. İ. Efendiyev'in "Bağlardan Gelen Ses", İ. Kasımov'un "Ömür Kısaadır", N. Hezri'nin "Eks-seda", R. İbrahim Beyov'un "Öz Yoluna Get" gibi piyesleri, yeni mevzu ve karakterler açısından son derece önemlidir. Bunların yanında yurt dışında ortaya çıkan çeşitli hadisleri konu alan İ. Kasımov'un "Dinsizin Tövbesi" ve Anar'ın "Sehra Yuhuları" adlı eserleri dikkat çekicidir. B. Vahabzade'nin "Feryad" piyesinde ile de, tarihe sosyal ve felsefî bir yaklaşım denir.⁴⁴

80'li yılların ikinci yarısından itibaren başlayan "demokratikleşme süreci" Azerbaycan'da millî şuurun uyanmasına vesile olur. Ermenistan'ın Dağlık Karabağ meselesine sürekli gündemde tutması, daha da ileri giderek toprak talebinde bulunması bu harekete hız kazandırır. Bu hareket çok geçmeden edebiyata yansır. İ. Efendiyev, B. Bayramov, İ. Şihli, Anar, B. Vahabzade, S. Rüstemhanlı ve N. Hezri gibi edebiyatçılar hareketli yazılar yazırlar.

1990'lı yıllardan itibaren bu hareket daha da güçlenir ve önüne geçilemez bir kuvvet haline gelir. 20 Ocak 1990'da Bakü, Sovyet ordusunun istilasına uğrar. Azer-

Azerbaycan
Bakır kaplar,

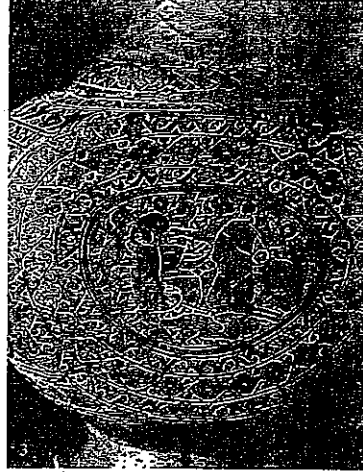

baycan evlatları Rus tanklarının altında can verirler. Ne var ki Azerbaycan'da şaha kalkan millî direniş asla engellenemez. Ardından Karabağ Muharebesi başlar. Ermeniler Rus askerlerinin desteği ile Azerbaycan toprağının beşte birini işgal ederler. 30-35 bin şehit verilirken, bir milyondan fazla Azerî "kaçkım" evsiz-yurtsuz bırakılır.

1990'ların başından itibaren Azerbaycan edebiyatı, "Millî Müstakillik" uğrunda verilen bir mücadeleden edebiyatıdır. 1990'lı yıllarda edebiyat, gelişen millî şuur sayesinde "sosyalist gerçekçiliğin" prensiplerinden kurtularak, Azerbaycan'ın içinde bulunduğu sosyal gerçeklere el koymayı başarmıştır. B. Vahabzade'nin "Şehidler", N. Hezri'nin "Salatın" poemleri, E. Eyllisi'nin "Yemen" povesti ve birçok şairin Kanlı Yanvar ve Karabağ hadiseleri mevzuunda yazdıkları şiirler son derece önemlidir. H. Rıza'nın "Devam Edir 37" (1992) kitabı kükreyen halk hareketinin sesini, Ermenistan ve Karabağ'dan kovulan yüz binlerce Azerbaycanlının ıstırabını ve Yanvar şehitlerinin ruhunu aksettirir.

Bu arada 90'lı yılların başında ortaya çıkan 1918-20'li yılları objektif manada değerlendirme çabaları,

başta M. Emin Resulzade olmak üzere devrin önemli şahsiyetlerini, eserlerini gündeme getirirken, devrin siyasî, sosyal ve kültürel yönleri tartışılmaya başlanır. XX. asır Azerbaycan Muhaciret edebiyatı edebî ve ilmî manada ele alınır.

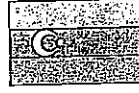
Azerbaycan, Bakır İbrikten ayrıntı

Günümüz Azerî şiirinin yükünü büyük ölçüde paylaşmakta olan ve olgunluk devri eserlerini artık vermiş bulunan çağdaş şairler arasında; Fikret Sadık (d. 1931), Eli Kerim (1931-1969), Neriman Hesenzade (1931-), Helil Rıza (1932-1996), Rûfer Zebioğlu (1932-1983), Memmed Araz (1933-), Tofik Bayram (1934-1997), İlyas Tapdık (1934-), Mestan Eliyev (1935-), Kemale Ağayeva (1936-), Musa Yakub (1937-), Memmed İsmayıl (1939-), Memmed Aslan (1939-), Vakif Semedoğlu (1939-), Refik Zekâ Hendan (1939-1998), Vakif Nesib (1939-), Abbas Abdulla (1940-), İsa İsmayılzade (1941-1996), Elekber Sa-

lahzade (1941-), Vakif İbrahim (1945-1983), Nüsret Kesemenli (1946-), Ramiz Roşen (1946-), Sabir Rustomhanlı (1946-), Eldar Bahış (1947-1996), Vakif Ceb-rayılzade (1949-), Zelimhan Yakub (1950-), Adil Cemil (1954-), Vakif Behmenli (1955-), Rüstem Behrudî (1956-) sayılabilir.⁴⁵

DİPNOTLAR

- 14 Aralık 1825'de Rusya'da mudakiyete karşı bir grup asilzade tarafından başlatılan bir harekettir. Dekabristler isyanı olarak bilinir. Bkz. Sadıkov, Murtuz. (1966): Dekabrist Yazıçılar ve Azerbaycan, Bakû. (Ruşça).
17. ve 18. asırlarda Batı Avrupa'da ve 18 ve 19. asırlarda Rusya'da etkili olmuştur. Feodalizmi tenkit eden bir cereyandır. Halkın bilgilendirilmesini ve bilinçlendirilmesini amaçlar. Kısaca maarifçilik, gelişme ve ilerleme idealini sembolize eder.
- Akpınar, Yavuz, (1994): Azerî Edebiyatı Araştırmaları, Dergâh Yayınları, İstanbul: s. 36.
- Hacıyev, Abbas. (1981): Tiflis Edebî Muhiti, Bakû, s. 17-26.
- Akpınar, (1994: 44-49).
- Akpınar, Yavuz, (1977): Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Azerî Edebiyatı maddesi, Dergâh yay. İst. s. 262.
- Akpınar, (1994: 69-70).
- Mütellibov, Tehsin. (1978): XX. Esr Azerbaycan Edebiyatında Edebî Mektepler, Bakû, s. 21-33.
- Hüseynov, Firidün. (1978): Molla Nesreddin ve Molla Nesreddinçiler, Bakû, 25-35.
- Akpınar, (1994: 74).
- Akpınar, (1977: 263).
- Bazı edebiyatçılar ise genel olarak bu sıralamaya karşı çıkmalarına rağmen, buna; Muhaciret Edebiyatı, Represiya ve Edebiyat, Edebiyat-ı Yeni Merhale ve Muasir Edebiyat gibi çeşitli başlıklar ilave ederler. Biz Sovyet Azerbaycan edebiyatını ele alırken bazı bölümlerinin birleştirilerek, bazı bölümlerinin de son dönemlerde kullanılan tabiriyle ele alınmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Daha geniş bilgi için Azerbaycan Edebiyatı tarihleri ile son dönemde yazılan dersliklere bakınız.
- Ş. Salmanov, (1996): Edebiyyat XI (Orta Mektepler İçin Derslik), Maarif Neşriyyatı, Bakû, 52, 104, 243.
- Devrin matbuat organlarının baskıya hazırlanmasında rehberlik eden bir organ.
- Kommünist, 3 Mart, 1925, s. 4.
- İlimler Akademisi.: Azerbaycan Sovyet Edebiyatı Tarihi, c. 3, Bakû: s. 38.
- Akpınar, (1994: 66).
- Azerbaycan Muhaciret edebiyatının önemli isimleri arasında; Alibey Hüseyinzade, Ehmed Ağaoğlu, Samed Ağaoğlu, M. Emin Resulzade, Mitze Bala Memmedzade, Elimerdan Bey (Topçubaşov), Ceyhun Hacıbeyli, Ehmed Ceferoğlu, Ebdulvahab Yurdsever, Gültekin (Emin Abid), Hamit Dönmez, Ali Usta, Almas Yıldırım, Banin (Ümmülbânû), Mehmed Sadık Aran, Hüseyin Camal Yanar, Teymur Ateşli, Musa Zeyem, Nağı Şeyhzamanlı, İbrahim Arslan, Eli Azertekin ve onlarca diğer isimler sayılabilir.
- Akpınar, (1994: 74-75).
- Akpınar, (1994: 66).
- Daha geniş bilgi için bkz. Azerbaycan Sovyet Edebiyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakû, 1988, s. 33-38, 128-131.
- Nebiyev ve Salmanov, (1996: 141).
- Akpınar, (1994: 76).
- Akpınar, (1994: 76).
- Nebiyev ve Salmanov (1996: 256).
- Akpınar, (1994: 83).
- Nebiyev ve Salmanov, (1996: 145).
- "Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügatı"nda manzum hikâye janrı (tarzi) olarak tarif edilir. Yavuz Akpınar da, "Azerî Edebiyatı Araştırmaları" adlı eserinde poema için manzum hikâye veya Manzum roman tabirini kullanmıştır. Türk edebiyatında daha çok poem olarak tanınmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda "poem" ifadesini kullanacağız.

- 28 Azerbaycan Sovyet Edebiyatı, Maarif Neşriyatı, Bakû, 1988, s. 243-247.
- 29 Nebiyev ve Salmanov (1996: 247).
- 30 Mevzuu romana nispeten daha sade ve hacimce ondan daha küçük olan edebî eser.
- 31 Nebiyev ve Salmanov.
- 32 Hendan, Cefer. (1987): Uğur Yolu-Cenubî Azerbaycan'da Edebiyat, Maarif ve Medeniyyet-Azerbaycan Edebiyatında Cenub Mevzusu, Bakû, s. 12-24-33.
- 33 Ceferov, (1975: 126).
- 34 Ceferov, (1975: 130).
- 35 Ceferov, (1975: 133-135).
- 36 Nebiyev ve Salmanov, (1996: 202-203).
- 37 Akpınar, (1994: 79).
- 38 Nebiyev ve Salmanov, (1996: 256-257).
- 39 Akpınar, (1994: 78).
- 40 Nebiyev ve Salmanov (1996: 301).
- 41 Nebiyev ve Salmanov, (1996: 306).
- 42 Nebiyev ve Salmanov (1996: 304-305).
- 43 Nebiyev ve Salmanov, (1996: 305).
- 44 Nebiyev ve Ş. Salmanov, (1996: 248).
- 45 Akpınar, (1994: 83-84).

KAYNAKLAR

- Akpınar, Yavuz. (1994): Azerbaycan Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Arif, Memmed. (1967): Azerbaycan Sovet Edebiyatı, 2 c. , Nizami Adına Dil ve Edebiyat İnstitutu, Bakû.
- Arif, Memmed. (1957), Azerbaycan Edebiyatının Yeni Yükseliş Devri, Bakû.
- Azerbaycan Emler Akademiyası. (1966): Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti, c. I-IV, Bakû.
- Azerbaycan Sovet Edebiyatı (Ali Mektepler İçin Derslik), Bakû: Maarif Neşriyyatı, 1988.
- Caferoglu, Ahmet. (1954): Modern Azerbaycan Edebiyatına Bir Bakış, İstanbul: AYB, Sayı: 37.
- Ceferov, Memmedcafer (1975): Sener Yollarında, Gençlik Neşriyyatı, Bakû.
- Dergâh Yayınları. (1986): Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, c. 6, İstanbul.
- Edebi Proses, Bakû: Elmler Akademiyası, 1976-84.
- Ehmedov, Teymur. (1985): Azerbaycan Sovet Yazıcıları (Ansiklopedik Me'lumat kitabı), Bakû: Öner Neşriyyatı.
- Hacıyev, Abbas. (1981): Tiflis Edebî Muhiti, Bakû.
- Hüseynov, Firidün. (1978): Molla Nesreddin ve Molla Nesreddinçiler, Bakû.
- Kommünist, 3 Mart, 1925.
- Komisyon. (1988): XX. Asır Azerbaycan Poeziyası, Bakû: Yazıcı Neşriyyatı.
- M. E. Resulzade Adına Bakû Devlet Üniversitesi. (1996): Azerbaycan Tarihi, Bakû: Azerbaycan Neşriyyatı.
- Mütellibov, Tehsin. (1978): XX. Esr Azerbaycan Edebiyatında Edebî Mektepler, Bakû.
- Nebiyev, B. -Salmanov, Ş. (1996): Edebiyyat XI (Orta Mektepler İçin Derslik), Maarif Neşriyyatı, Bakû.
- Paşayev, M. C. ve Firidun, H. (1982): XX. Asr Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, Bakû: Maarif Neşriyyatı, 3. bas.
- K. H. Kasımzâde, (1988): Azerbaycan Sovet Edebiyatı, Maarif Neşriyyatı, Bakû.
- Sadıkov, Murtuz. (1966): Dekabrist Yazıcılar ve Azerbaycan, Bakû. (Rusça).
- Usta, H. İbrahim. (1996): "Modern Azerbaycan Şiiri, (Kuzey)", Türk Dili Dergisi (Türk Şiiri Özel Sayısı V-Türkiye Dışı Çağdaş Türk Şiiri), No: 531, Ankara.
- Hendan, Cefer. (1987): Uğur Yolu-Cenubi Azerbaycan'da Edebiyat, Maarif ve Medeniyyet-Azerbaycan Edebiyatında Cenub Mevzusu, Bakû.